

Krzysztof Myśliński

Testament Franciszka Ksawerego Kowalskiego

Studia Muzealno-Historyczne 8, 223-229

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Testament Franciszka Ksawerego Kowalskiego

W Archiwum Państwowym w Kielcach, w zespole Rząd Gubernialny Kielecki, znajduje się teczka zawierająca dokumenty z lat 1903–1904, związane z egzekucją zapisu testamentowego Franciszka Ksawerego Kowalskiego na rzecz parafii pw. św. Wojciecha w Kielcach. Pośród nich zachował się odpis całości testamentu Kowalskiego. Testator zapisał sumę 700 rubli z przeznaczeniem na budowę przy kościele kaplicy Imienia Jezusowego. Kaplica miała powtarzać kształt architektoniczny istniejącej już kaplicy Matki Boskiej Częstochowskiej¹. Dokumenty sporządzone są w języku rosyjskim, jedynie odpis testamentu, będący częścią obszerniejszego pisma prawniczego, spisany został po polsku. Ostatnia wola Kowalskiego została sporządzona przez niego własnoręcznie 21 października 1900 r. Zawiera kilka nieznanych informacji dotyczących rodziny architekta. Podstawową przyczyną publikacji testamentu jest jednak szczegółowy zapis stanu majątkowego. Franciszek Ksawery Kowalski był nie tylko długoletnim urzędnikiem kieleckiego Rządu Gubernialnego, ale i prominentnym obywatelem, zaangażowanym w życie społeczne miasta. Poza rudymenarnym wpływem na obraz architektoniczny Kielc w okresie powojennym – aż do końca XIX w. – był też aktywnym członkiem kieleckiego Towarzystwa Dobroczynności. W sensie społecznym należał do wyższej warstwy kieleckiej inteligencji twórczej i urzędniczej. Opisany w testamencie stan majątkowy małżonków Kowalskich daje (wycinkowe) wyobrażenie o zamożności górnej warstwy polskiego środowiska architektonicznego na prowincji Królestwa Polskiego w II połowie XIX w. Nie może stanowić podstawy do jakichkolwiek uogólnień w tym względzie: jest źródłem pojedynczym, przy tym dotyczy osoby o wyjątkowym statusie – architekta gubernialnego, siłą rzeczy mającego pierwszorzędny dostęp do prestiżowych i zapewne lukratywnych zamówień prywatnych. Przed oceną wartości publikowanego testamentu we wspomnianym obszarze badań trzeba zwrócić uwagę na szczególne okoliczności życia i działalności projektowej Franciszka Kowalskiego.

1. Jako budowniczy powiatowy w latach 1864–1867 otrzymywał 450 rubli rocznego wynagrodzenia. W 1867 r., kiedy został budowniczym guberni kieleckiej, jego

1 Kowalski był autorem projektu radykalnej rozbudowy kościoła św. Wojciecha, zrealizowanej w latach 1885–1889. Przed spisaniem testamentu zaprojektował również kaplicę Imienia Jezusowego.

pensja wynosiła 875 rubli. Poza obowiązkami urzędowymi – przede wszystkim opiniowanie wniosków o zgody budowlane i przygotowywanie pomiarów i projektów dla potrzeb inwestycji rządowych – Kowalski zaprojektował wiele znaczących budowli przemysłowych i publicznych, za które niewątpliwie otrzymywał znaczne honoraria. W latach siedemdziesiątych XIX w. projektował dla Ludwika Stumpfa (browar parowy, hotel Polski z salą teatralną, może również nieistniejący pałacyk przy ul. Sienkiewicza 25) duże kamienice mieszczańskie przy ul. Sienkiewicza 9a i 11, kościół pw. św. Wojciecha wraz z plebanią, przebudowę katedry kieleckiej, obecne probostwo katedralne, a poza Kielcami m.in. wielki kościół sanktuaryjny w Piekoszowie i kościół w Bolesławiu. Można przypuszczać, że niektóre projekty wykonywał całkowicie lub w znacznej części bezpłatnie. Tak było zapewne z pracami dla Towarzystwa Dobroczynności, zwłaszcza przy przytułku św. Tomasza przy ul. Wesolej. Brak pełnego opracowania twórczości architektonicznej Kowalskiego nie pozwala na rzetelną ocenę jego praktyki architektonicznej.

2. Franciszek Kowalski był dwukrotnie żonaty. Dwa domy własne, przy ulicach Wesolej 31 i Mickiewicza 6, zapisane były notarialnie na kolejne małżonki. Dom własny przy ul. Wesolej 31 kupił w 1880 r. za 750 rubli². Drugi z budynków powstał prawdopodobnie za pieniądze posagowe drugiej żony. Nie został on wymieniony w testamencie. Trzeba jednak pamiętać, że obydwa budynki znajdowały się na działce mającej jeden numer hipoteczny.

Z pierwszego małżeństwa urodził się jeden syn Władysław, który jednak zmarł młodo i pochowany został w Warszawie. Z drugą żoną nie miał dzieci. Warto uwzględnić ten fakt w ocenie możliwości tezauryzacyjnych małżonków Kowalskich.

3. Do poważniejszych inwestycji podjętych przez Kowalskiego w czasie jego czterdziestoletniego pobytu w Kielcach należały: gruntowna przebudowa domu własnego przy ul. Wesolej 31, budowa niewielkiej piętrowej kamienicy przy ul. Mickiewicza 6 oraz fundacja okazałego żeliwnego nagrobka na cmentarzu Starym w Kielcach. Być może jego kosztem powstały też nagrobki rodziców w Lublinie i syna w Warszawie. W testamencie wartość domu wraz z gruntem została określona na 12 000 rubli. Szczepański uważa, że w tej sumie mieściła się wartość obu domów³. Kosztów postawienia nagrobka nie znamy.

4. W testamencie określone zostały jedynie znaczące składniki majątku Franciszka Kowalskiego: nieruchomości i oszczędności pieniężne zdeponowane w długoterminowych papierach wartościowych. O poziomie stałych wydatków na prowadzenie domu mogłyby dać pojęcie inwentarze majątkowe, jakie hipotetycznie powinny powstać np. w związku ze śmiercią pierwszej żony Amelii lub realizacją testamentu samego Kowalskiego. W celu ich odszukania należałoby przeprowadzić kwerendę w aktach kieleckich kancelarii notarialnych.

2 J. Szczepański, *Kielecki słownik biograficzny. Architekci i budowniczowie*, Warszawa 1990, s. 77.

3 Tamże, s. 77

Franciszek Ksawery Kowalski urodził się 2 lutego 1827 r. w Lublinie w mieszczańskiej rodzinie Józefa i Apolonii z Kanikowskich. Studiował architekturę w warszawskiej Szkole Sztuk Pięknych. Od marca 1849 r. aplikował w oddziale architektury Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych pod kierunkiem Henrykla Marconiego. Po uzyskaniu w 1853 r. tytułu budowniczego I klasy pracował krótko w wodociągach warszawskich, a po awansie na budowniczego II klasy jeszcze w tym samym roku otrzymał uprawnienia wolno praktykującego architekta. W 1854 r. został budowniczym Księstwa Łowickiego, w 1864 r. objął posadę budowniczego powiatu kieleckiego. W 1867 r. został budowniczym guberni kieleckiej. Początkowo kierował osobnym wydziałem budowlanym, który po kilku latach został włączony w skład wydziału administracyjnego. Przeszedł na emeryturę w sierpniu 1897 r. Był dwukrotnie żonaty: od 1854 r. z Amelią Łypaczewską, z którą miał syna Władysława ur. 1857 r. a od 1888 r. z Felicją Gajewską z Kielc. Zmarł 2 czerwca 1903 r.⁴

*

Tekst testamentu oparty jest na kopii z 1903 r., znajdującej się w Archiwum Państwowym w Kielcach, w zespole akt Rządu Gubernialnego Kieleckiego, pod sygn. 3908.

Tekst podano w całości i w oryginalnym brzmieniu. Wprowadzono jedynie niewielkie korekty interpunkcyjne, mające na celu uczytlnienie poszczególnych zapisów.

„W imię Trójcy Przenajświętszej! Ponieważ nie wiemy ani dnia ani godziny, kiedy z Woli Bożej przyjdzie zakończyć żywot doczesny, a zatem chcąc, żeby po mojej śmierci owoc pracy całego życia był podług mojego życzenia zużyty, polecam wykonać moja ostatnia wolę jak następuje. Cały mój majątek stanowi

A. a) 15 000 piętnaście tysięcy rubli listami 4½ % Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego zastawnymi złożone w Kassie Dyrekcji Głównej w Warszawie jako depozyt (kwit N.703 z roku 1893); b) 5500 rubli pięć tysięcy pięćset, takimiz listami 4½ % zastawnymi w domu; c) 500 pięćset rubli 4½ % listami zastawnymi jak wyżej, wypożyczone na hypotekę domu przy ulicy Zagnańskiej Pani Jaworskiej; d) bilet pożyczki premiewej z r. 1866 na rubli 100 sro⁵ (dziś o wartości przeszło 200 rubli). Razem w papierach wartościowych 21 200 rubli dwadzieścia jeden tysięcy dwieście rubli.

B. Dom murowany pokryty blachą, piętrowy z zabudowaniami i ogrodem przy ulicy Wesołej pod Nr 7⁶ w Mieście Kielce – cenię go 12 000 rubli dwanaście tysięcy.

Moja wola, którą chcę aby była spełnioną jest A.) Co do pieniędzy w papierach wartościowych przeznaczam: 1. 7800 siedem tysięcy osiemset rubli żonie mojej Felicji z Gajewskich, całe umeblowanie, bibliotekę, kredens, bieliznę stołową i w ogóle co się

4 Tamże, *Kielecki...*, s. 74–77.

5 Rubli srebrem.

6 Ob. ul. Wesoła 31.

w mieszkaniu znajduje za wyłączeniem a) obrazów religijnych, które odda do kościoła parafialnego św. Wojciecha w Kielcach, b) dzieł architektonicznych „Edifices de Rome moderne” (3 tomy z opisem w 1^{ym} tomie)⁷, „Parallele”

[s. 2]

Duranda w 1^m tomie⁸ i Vignola w 1^m tomie z roku 1770⁹, które wręczy p. Mikołajowi Możdżeńskiemu¹⁰ Inżynierowi i Budowniczemu w Warszawie, jako należące do Niego; c) wszelkiej garderoby mojej, bielizny, zegarka złotego z łańcuszkiem takimże i zegarka srebrnego repertjera. 2) 7800 siedem tysięcy osiemset rubli to jest: 7600 rubli i bilet wewnętrznej premiiowej z r. 1866 pożyczki wartości przeszło 200 dwieście rubli (czyli 7600+200 rubli = 7800 rubli) oraz zegarek, wszelką garderobę moją, bieliznę, jak również zegarek złoty z takąż dewizką i zegarek srebrny repertjer po naszym ojcu przeznaczam bratu memu Wincentemu Kowalskiemu. Brat mój powinien pamiętać o swojej córce Maryi, radzę przeto, aby część większą summy wspomnianej ulokował w jednej z instytucji finansowej [!], a najlepiej jako listy zastawne w depozyt Dyrekcyi Głównej Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego. 3) 1400 tysięcy czterysta rubli Katolickiemu Towarzystwu Dobroczynności w Kielcach, jako fundusz wieczysty, z warunkiem utrzymania mego grobu i [grobu] mojej matki na cmentarzu Kieleckim w porządku i aby corocznie w dniu 26 Maja odprawiana była Msza Święta (śpiewana) za dusze Franciszka, Anieli i Władysława Kowalskich. 4) 1100 tysięcy sto rubli Katolickiemu Towarzystwu Dobroczynności w Lublinie, jako fundusz wieczysty z warunkiem, aby corocznie w dniu 19 marca odprawiana była Msza Święta (śpiewana) za duszę ś.p. Józefa i Apolonii rodziców moich Kowalskich i aby utrzymany był grób w porządku na cmentarzu lubelskim (murowanym [!], tablica kamien-

[s. 3]

na) ś.p. Józefa Kowalskiego, obywatela m. Lublina, od głównej wchodowej alei przy drodze pierwszej na lewo, grób 14-ty. 5) 300 trzysta rubli Zarządowi Cmentarza Powązkowskiego w Warszawie, jako fundusz wieczysty z warunkiem utrzymania grobu ś.p. syna mego Władysława Kowalskiego (kwatery między 34 a 36 od ulicy głównej na lewo, na kolumnie strzaskanej skrzypcy) i odprawiana w miesiącu była wrześniu Msza Św. za duszę ś.p. Władysława. 6) 700 siedemset rubli na budowę kaplicy Pana Jezusa przy kościele św. Wojciecha w Kielcach odpowiednio do istniejącej już pobudowanej kaplicy Matki Boskiej Częstochowskiej podług planu już zatwierdzonego, jed-

7 P.M. Letarouilly, *Édifices de Rome moderne; ou, Recueil des palais, maisons, églises, couvents et autres monuments publics et particuliers les plus remarquables de la ville de Rome*, Paryż 1868

8 Jean-Nicolas-Louis Durand, *Receuil et parallele des édifices en tout genre, anciens et modernes: remarquables par leur beauté, par leur grandeur, ou par leur singularité, et dessinés sur une même échelle*, prawdopodobnie chodzi o wydanie z 1830 r.

9 *Il Vignola illustrato propostoda Giambatista Spampani e Carlo Antonini*, Roma 1770.

10 Mikołaj Możdżeński (1855–1915) budowniczy rządowy, ukończył szkołę budowlaną w Petersburgu. Prawdopodobnie zaprojektował dla swojego brata, rejenta Stanisława Możdżeńskiego, kamienicę przy ul. Słowackiego 11 w Kielcach. J. Szczepański, *Kielecki słownik biograficzny. Architekci i budowniczowie*, Warszawa 1990, s. 100.

nocześnie sumę powyższą wręczyć Księdzu Proboszczowi Parafii św. Wojciecha lub tymczasem Dozorowi Kościelnemu. 7) 300 trzysta rubli Zarządowi schronienia nieuleczalnych paralityków w mieście Warszawie przy ulicy Nowo-Wiejskiej jako fundusz wieczysty. 8) 1000 tysięcy rubli Tadeuszowi Najkowskemu, memu chrzestnemu synowi a synowi ś.p. Mateusza Waclawa i ś.p. Maryi z Rejmanów Najkowskich (zamieszkałych w Warszawie). Tadeusz zobowiązany jest oddać połowę wspomnianej sumy Boleśławowi bratu – sumę 1000 rubli odbierze Rada rodzinna małoletnich Najkowskich i dołączy do ogólnej pozostałości po ś.p. Rodzicach Najkowskich. 9) 225 dwieście dwadzieścia pięć rubli Towarzystwu Dobroczynności w Kielcach jako fundusz żelazny na utrzymanie zakładu wychowawczego św. Tomasza w Kielcach – w razie koniecznej a niezbędnej potrzeby może być użyty na bieżące wydatki. 10) 250 dwieście pięćdziesiąt rubli wręczyć Józefowi Łypaczewskiemu, bratu ś.p. pierwszej żony mojej Amelii, dziś mieszkającemu w Warszawie. 11) 80 osiemdziesiąt rubli siostrom Teofilii i Lucynie Piątkowskim u nas mieszkającym w oficynie. 12) 75 siedemdziesiąt pięć rubli naszemu służącemu Józefowi Idzikowi. 13) 50 pięćdziesiąt rubli Janowi Jarosowi, byłemu woźnemu Rządu Gubernialnego przy Wydziale Technicznym. 14) 120 sto dwadzieścia rubli wręczyć Księdzu Prałatowi Oficjałowi Budzyńskiemu dla rozdania biednym w m. [ieście] Kielcach bezzwłocznie, aby pomodlili się za moją duszę.

B) Co do domu: 15) dom, to jest całą nieruchomość oddaję w dożywotnią własność mojej żonie Felicji z Gajewskich lub do czasu powtórnego zamążpójścia, poczem wspomniany dom przechodzi na własność Kieleckiego Towarzystwa Dobroczynności w m. [ieście] Kielcach jako Fundusz Kowalskiego Budowniczego. Otrzymany fundusz za najem lokali, po potrąceniu podatków i ciężarów miejskich oraz wydatku na utrzymanie domu w porządku, to jest czysty dochód wspomniane Katolickie Towarzystwo Dobroczynności użyć ma: a) na cele ogólne stosownie do swego uznania i rozporządzenia; b) na udzielanie podług swego uznania zasiłku potrzeby Ochronki katolickiej Kieleckiej i na leczenie chorych w Szpitalu Kieleckim św. Aleksandra; c) na odprowadzanie corocznie w dniu 3 grudnia nabożeństwa w kaplicy św. Aleksandra lub w Katedrze (jeżeli można w obecności dzieci z Ochronki) za duszę moją i mojej rodziny. Gdyby w przyszłości zniesiono katolickie Towarzystwo Dobroczynności w mieście Kielcach, to w takim razie wspomniane Towarzystwo odda dom na własność drugiemu takiemu Towarzystwu w Królestwie Polskiem z zachowaniem warunków wymienionych pod literami a) b) c). Przytem dodaję, że gdyby Towarzystwo Dobroczynności uważało za stosowne i odpowiednie dom wyżej wspomniany może sprzedać więcej dającemu, to wtedy kapitał otrzymany wymienić na listy zastawne Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego lub inne papiery procentowe z resztą oddaję to do rozporządzenia podług sumienia i uczciwości Towarzystwa. Oprócz tego nadmieniam, aby mieszkanko w podwórzu w oficynie (pokoik z kuchnią) oddawane było bezpłatnie biednym zasługującym na to, przy sprzedaży domu wypada to pomieścić w Księdze Hipotecznej. 16) Powozy i sanki sprzedać, a otrzymaną sumę rozdzielić między prawdziwie biednych, niech pomodlą się za moja duszę. Gdyby pozostało więcej listów zastawnych, jak to

nadmieniłem pod lit. A., to takowe oddaję do rozporządzenia mojej żonie Felicji, która użyje ich na cele dobroczynne, wpisy za uczniów i t.[emu] podobne. Oddając Bogu w Trójcy Świętej Jedynemu duszę moją Jego Świętemu Miłosierdziu i polecam się modłom familii i przyjaciół. O wykonanie niniejszej mojej woli upoważniam i proszę p. Stanisława Możdżeńskiego, Rejenta w Kielcach. Testament niniejszy własnorę-

[s. 4]

cznie napisałem i własnoręcznie podpisuję. Franciszek Ksawery Kowalski Budowniczy. Kielce dnia 21 października 1900 roku.”

Opracował Krzysztof Myśliński

Last will of an architect Franciszek Ksawery Kowalski, ed. Krzysztof Myśliński

The State Archives in Kielce there is a copy of the last will of the Kielce most important architect of the second half of the 19th century, Franciszek K. Kowalski (1827-1903). In the years 1864-1867 he was one the builders of Kielce powiat and in the years 1867-1897 a builder of the Kielce guberniya. Apart from projects carried out as an official Kowalski also completed projects for many prestigious buildings in Kielce and in the province. For many years he took active part in the activities of Kielce Charitable Society.

Key words: Franciszek Kowalski, 19th century architecture in Poland, Kielce, philanthropy